

SEGÓ (CAMP DE MORVEDRE)

A LES FONTS ÀRABS I CRISTIANES MEDIEVALS

DOLORS BRAMON* I ROSA LLUCH BRAMON**

Tres de les cròniques àrabs avui conegudes fan referència a un topònim que escriuen amb distintes grafies i que s'ha identificat de dues maneres diferents. En parlen quan consignen la revolta protagonitzada l'any 172/788-789 per Sa'îd b. al-Ḥusayn b. Yahyà al-Anṣârî contra l'emir Ḥî+am I en el marc de la crisi política ocasionada per la successió d'Abd al-Raḥmân I, mort el setembre del 788.

Segons Ibn al-A'fîr (1160-1233), "Sa'îd b. al-Ḥusayn es revoltà a *Šâġ.nt*, al districte (*iqlîm*) de Tortosa, de l'orient d'al-Andalus, on s'havia refugiat quan el seu pare fou mort (...). Convocà els iemenís —aliats seus—, aplegà molts dels seus partidaris i s'emparà de la ciutat de Tortosa, d'on expulsà el valí Yûsuf al-Qaysî"¹ (BRAMON, 1998, & 210). Ibn 'Idârî (s. XIV), —tot citant l'historiador al-Râzî (s. X)— explica que "es revoltà a *Sâġ.nt*, al districte de Tortosa, i es dirigí a Saragossa, d'on expulsà el seu valí" (MILLÀS, 1987, & 78). Finalment, al-Nuwayrî (s. XIV) escriu que "es sublevà a *B.sâ.t*, al districte de Tortosa, de l'orient d'al-Andalus" i segueix després la mateixa redacció d'Ibn al-A'fîr (MILLÀS, 1987, & 80). A aquestes tres fonts s'hi ha d'afegir un fragment d'Ibn Ḥaldûn (1332-1406) que es limita a dir que Sa'îd b. al-Ḥusayn "s'alçà a Tortosa (*Tursûsa*, sic per *Turtûsa*), a l'orient d'al-Andalus", seguint també amb la narració de la presa d'aquesta ciutat i de l'expulsió del seu valí (BRAMON, 1998, & 211).

* Universitat de Barcelona.

** Universitat de Girona.

¹ És a dir, àrab del nord i de l'altre bàndol en lluita. Els detalls d'aquesta revolta no són els objectius que ens hem proposat en aquesta comunicació. Els interessats podran trobar-los en les diverses obres que se n'han ocupat i que citem en el text.

Millàs, en referir-se a aquests esdeveniments (MILLÀS, 1987, XXIX, i & 80), identificà el topònim en qüestió amb Beseit (tal com féu GASPAR REMIRO, 1917, 20, traductor al castellà de l'obra d'al-Nuwayrî) i quan tractà el text d'Ibn 'Idârî (& 78) traduí *Šâg.nt* per Sagunt tot anotant que probablement la veritable grafia era Beseit. Aquesta identificació amb Beseit fou seguida per alguns historiadors (LÉVI-PROVENÇAL, 1950, IV, 94; ABADAL, 1955, 78; ID, 1986, 73; BALAÑÀ, 1992, 26, i 1993, 74); altres (ROVIRA I VIRGILI, 1922, II, 349; SOLDEVILA, 1934-35, I, 27, i SANCHIS GUARNER, 1965, 217-218), reüllen la doble possibilitat Beseit / Sagunt, sense pronunciar-se i, finalment, GUICHÂRD (1969, 116) l'interpretà com a Sagunt, tal i com havia fet DOZY el segle passat (i VIGUERA 1981, 66; COLLINS, 1991, 180, i MANZANO, 1991, segueixen aquesta identificació).

Quan C. Barceló (1990, 456-457) analitzà alguns arguments de la tesi de Guichard sobre la majoritària presència de berbers a l'actual País Valencià durant els segles VIII al X, negà aquesta identificació de *Šâg.nt* / *Sâg.nt* / *B.sâ.t* amb Sagunt per diversos motius². Per una banda, escriu que és dubtós que Morvedre / Sagunt hagi estat mai inclosa dins la cora de Tortosa perquè entre ambdues ciutats hi ha uns 170 km de distància i les dimensions d'un districte eren força més reduïdes que les d'una cora o província. Afegeix que les fonts àrabs sempre inclouen Sagunt dins dels districtes de València. Per l'altra, assenyala que no es coneixen dobles denominacions en romanç per a una mateixa població (però sí l'ús de nom romanç i nom àrab, cas, per exemple, de *Balansiya* / *Madînat al-turâb*) i que el nom que es dona a Sagunt en les fonts àrabs és el de *Murbîtar* / *Murbâtar* (arabització de *Murus veterus*) i no pas el de *Šâgunt* ni cap altre de les possibles variants. És per això que creu que podria tractar-se de la "població turolense de Jaganta, a unos 90 km. de Tortosa" o bé d'una de les diverses localitats aragoneses o catalanes "tipo Segu(r), Sahún, Saganta, Segó".

Guichard (1993), en la seva resposta a C. Barceló, no torna a al·ludir per a res a aquesta revolta de l'any 172/788-799³ que, com hem dit, ell creu que s'originà a Sagunt (o a la seva regió).

En aquest intent d'establir ara i ací la verdadera identitat del lloc on s'inicià la revolta, creiem que es poden fer algunes consideracions:

Cal dir que cap dels textos que esmenten aquest episodi no especifica si el lloc en qüestió era una població (*madîna*, *qarya*, *balad*, *day'a*, etc.), una fortalesa (*hišn*, *ma'qil*, *qaşaba*, *qal'a*, etc.) o una zona geogràfica determinada (*nâhiya*, *'amal*, *hawz*, *ğuz'*, etc.), llevat de la referència de que formava part del districte (*iqlîm*) de Tortosa.

Aquesta dada (que possiblement fou l'argument que tingué més en compte Millàs) no pot ésser considerada definitiva. En l'estat actual dels nostres coneixements

² També la nega pel que fa al topònim, escrit *Š.mğûns* en el *Muqtabis V* d'Ibn Hayyân (p. 164 i cf. també l'índex de la traducció al castellà, on els traductors escriuen: "Sagunto (?) (>Smğûs<) ... (si fuese, se trataría de la otra denominación de Murviedro)" i *Šagûns* en la *Crònica anònima d'Abd al-Raḥmân III* (S 63). Es tracta d'una altra proposta de Guichard en la que també identifica aquests topònims (que apareixen en una notícia que data de l'any 317/929-930) amb Sagunt i en la que ara no hi entrarem.

³ S'ocupa sobretot de defensar la identificació de les grafies *Š.mğûns* i *Šagûns*, esmentades en la nota anterior, amb Sagunt. Conclou que si "no podem acceptar com absolutament certa aquesta identificació, sembla completament versemblant" (p. 232).

(MU'NIS, 1957), encara ens és imprecisa la divisió territorial andalusina en molts aspectes. En la zona geogràfica que ens ocupa (VALLVÉ, 1986, 293-294), cal dir que en l'obra d'al-Râzî la divisòria dels districtes no queda clara quan escriu que "parte el termino de Moviedro con el de Buriana" i poc després explica que "parte el termino de Tortosa con el de València" (*Crónica del moro Rasis*, 38 i 39, respectivament). Al-ʿUdrî (m. 1085) considera Morvedre com una part (ğuzʿ) del territori de València (*Nuṣṣûṣ*, 20). Al-Bakrî (m. 1094), que descriu les circumscripcions establertes en època romana com encara vigents a la seva època, situa Tortosa en la de Tarragona i València en la de Toledo, sense precisar per on anava la frontera entre ambdues circumscripcions (*al-Masâlik wa l-mamâlik*, 62). Ibn Ġâlib (s. XII) atribueix la descripció de Morvedre (que no cita) a Xàtiva, població de la qual diu que s'alça sobre el mar tot i afegint, també erròniament, que limita amb Borriana (*Farḥat al-anfus*, 16)⁴. Al-Idrîsî (m. 1166) menciona Morvedre com a cap d'un districte (*iqlîm*) que comprèn València, Borriana i moltes altres forteses (*Nuhzat al-muštâq*, 175), però en una altra obra diu que forma part de la cora (*kûra*) de Borriana (*Uns al-muhağ*, 159). Finalment, al-Qazwîni (m. 1283) situa Morvedre "prop de València" (*Âṭâr al-bilâd*, 378) i al-Ĥimyarî (s. XIV) "prop de Tortosa" (*Kitâb al-Rawd*, § 171).

Per altra banda, el fet que, segons ens informa Ibn al-Aṭîr, *Şâğ.nt / Sâğ.nt / B.sâ.c.t* haguera sigut el lloc de refugi del revoltat quan el seu pare, el valí de Saragossa al-Ĥusayn b. Yaḥyâ al-Anşârî, fou mort per ʿAbd al-Raḥmân I (BRAMON, 1998, §§ 207 i 208), no ajuda tampoc a la identificació segura d'aquest topònim. La família a la que pertanyien⁵ estava establerta a diversos llocs de la Frontera Superior i sabem que nou anys abans, quan ʿAbd al-Raḥmân I el prengué com ostatge i aconseguí fugir, anà a refugiar-se a casa d'uns parents que tenia al Pallars (MILLÀS, 1987, && 67, 73, i BRAMON, 1998, & 204), zona ben allunyada tant de Beseit com de Sagunt / Morvedre.

Pel que fa a la primera proposta d'identificació amb Beseit, cal dir que la menció d'aquest topònim és —o, millor dit, seria— l'única coneguda, per ara, a les fonts àrabs. Estem d'acord amb Coromines (1970, 64-65 i 1994, *q.v.*), que aporta cites de 1280 i de 1341 on figura escrit Bezeit, Bezeyt i Betzeyt (*Rationes decimarum Hispaniae*, II, 103 i 112, i *Repartiment de Múrcia*, respectivament), en què Beseit és un nom de lloc d'origen àrab. Però discrepem de la tesi de l'eminent etimòleg segons la qual deriva de *bayt Zayd*, "l'estatge de Zayd", perquè el terme *bayt* no sol aparèixer en toponímia. Per contra, creiem que reflexa una relació de filiació, és a dir, que

⁴ Cf. el que diu aquest autor ("La fortalesa de Xàtiva [*Şâtîba*, sic, per *Murbîf.r*] és antiga, alçada sobre planes i rius; posseeix un alcàsser que s'aixeca sobre les seves planes i sobre el mar (sic) i que qui el veu resta meravellat i és incapaç de descriure; limita amb el districte de Borriana") amb el fragment d'al-ʿUdrî: "a la ciutat de Morvedre hi ha ruïnes dels antics, entre les quals un alcàsser que qui el veu resta meravellat i és incapaç de descriure" (p. 19) o amb el de la *Crónica del moro Rasis*: "un castillo a que lllaman Mouiedro, que es lugar muy preñado e muy bueno e muy fermoso e muy deleytoso, e fallan en el rastro de la población muy antigua. E en Monuiedro ha vn palacio fecho sobre la mar por la tan gran maestria, que mucho se maravillan las gentes, de que lo veen por que arte fue fecho" (p. 37-38).

⁵ Segons al-ʿUdrî, eren descendents de Saʿd b. ʿUbâda, un dels famosos *anşâr*, és a dir, un dels medinis que havien recolzat el Profeta l'any 622 i que fins i tot havia estat a punt s'èsser nomenat califa. Sobre les possibles connotacions xiïtes (donat que la família prengué partit per ʿAlî) en els alcàssers d'al-Ĥusayn i del seu fill, cf. MAKKÎ (1954, 93 i segs.) i COLLINS (1991, 150-157 i n. 28). Lamentablement, però, no disposem de massa informació sobre un període tan reculat (cf. FIERRO, 1987, 32-37).

deriva d'Ibn Zayd, o de "fill de Zayd", tal i com succeeix amb tants d'altres topònims hispànics (TERÉS, 1990, *q.v.*).

Coromines, a partir d'aquesta pressumpta menció de *B.sâ.t* en motiu de la revolta protagonitzada per Sa'ïd b. al-Ḥusayn, insinua que la forma Beseit podria derivar del nom del revoltat i es pregunta si la forma precisa de l'antropònim d'aquest personatge seria Zayd o Sa'ïd. Conclou que "essent dos noms propis tan estretament semblants, és ben possible que, en la tradició més tardana, recollida per al-Nuwayrî, s'hagués produït confusió dels dos parònims". Val a dir que, en grafia àrab, de semblants no ho són gens.

Cal assenyalar que, al marge de què aquest fill d'al-Ḥusayn b. Yaḥyà al-Anṣarî sempre figura amb el nom de Sa'ïd en aquesta ocasió i en d'altres fonts àrabs que el mencionen per haver estat entregat com a ostatge pel seu pare (MILLÀS, 1987, & 67, 73, i BRAMON, 1998, & 204), es fa difícil d'admetre que dos cronistes arabomusulmans canviessin tant la grafia d'aquest antropònim —i el mateix caldria dir si es tractés de Zayd—, transformant-los en *Šâg.ñt / Šâg.ñt*, i que al-Nuwayrî, al seu torn, la convertís en *B.sâ.t* que no té res a veure amb l'antropònim Zayd, acceptat inicialment pel propi Coromines com a ètim, ni tampoc amb la segona possibilitat que proposa, és a dir amb Sa'ïd. Pensem que resulta molt poc probable aquesta pretesa confusió entre dos antropònims islàmics ben coneguts pels musulmans i que, a més a més, són de grafies molt diferents en l'escriptura àrab, tal com hem dit. Per contra, no sorprèn que s'hagi pogut confondre un nom de lloc que resultava estrany perquè no és d'origen àrab, *Šâg.ñt / Šâg.unt*, i es transformés en un terme inexistent, *B.sâ.t*, que és el que creiem que féu el cronista egipci i tardà, al-Nuwayrî. Cal afegir que, en aquesta confusió hi pot haver influït el fet que el topònim en qüestió va precedir de la partícula /bi, tal i com prescriu la morfologia àrab, i que això podria haver motivat una repetició errònia de la /b/ en la crònica d'aquest darrer autor.

A més a més d'aquestes raons filològiques, també resulta difícil de creure que Sa'ïd iniciés una revolta a Beseit, zona forçosament de poca població que ni tan sols figura com a lloc habitat en el moment de la conquesta cristiana (FONT I RIUS, 1969-1981). Per aquest mateix motiu, encara ens sembla menys probable la possibilitat de què es tractés dels ports que avui tenen el mateix nom i que en aquest cas, molt probablement, figurarien en els textos, amb els termes de *ḡibâl* o de *burt*.

Respecte a la segona possibilitat d'identificació, Sagunt (o la seva regió), a més a més dels arguments aportats per C. Barceló, cal assenyalar que, des de l'obra d'al-Râzî⁶ els historiadors i geògrafs àrabs quan parlen de l'antiga *Saguntum* s'hi refereixen sempre com a una ciutat (*madîna*) de la que destaquen la seva enorme i antiga fortificació (*ḥiṣn*), denominacions que no apareixen en cap dels textos reproduïts més amunt⁷. No sembla, doncs, i d'acord amb C. Barceló, que pugui tractar-se en

⁶ En les traduccions en romanç de la seva obra hi figuren els termes Mouiedro, Muruiedro i Monuiedro, sempre referides a un "castillo" i a un "palacio fecho sobre la mar" (*Crònica del moro Rasis*, 37-38).

⁷ Altres cites en àrab en al-ʿUdrî (*Nuṣûṣ*, 19 i 20), al-Idrîsî (*Nuḏhat al-muṣṭâq*, 175 i 191, i *Uns al-muḥaḡ*, 159-161), Yâqût (*Muḡam al-buldân*, IV, 486), al-Qazwîni (*Âṭâr al-bilâd*, 378) i al-Ḥimyarî (*Kitâb al-Rawâq*, § 171), on, escrit *Murbîṭr* i *Murbâṭr*, hi figura com a *madîna* i com a *ḥiṣn*.

aquest cas de la població que rebé el nom de *Murbîṭar* / *Murbâṭar* > Morvedre i que avui és coneguda per Sagunt.

És per tot el dit fins aquí que pensem que la grafia correcta del topònim esmentat en aquesta revolta és la que empren (amb la variant de la inicial /s/ i /š/) els cronistes àrabs més prestigiosos, és a dir Ibn al-Aṭīr —del que s'ha destacat l'ús que féu de l'obra d'al-Râzî (SÁNCHEZ ALBORNOZ, 1939)— i el també molt ben informat Ibn ʿIdârî, que aquí el cita. Aquests tres autors són molt més fiables que no pas l'egipci al-Nuwayrî, l'únic que escriu el terme *B.sâ.t* que, juntament amb la notícia de què formava part del districte de Tortosa, ha motivat la identificació amb Beseit.

Amb aquest supòsit, creiem que el topònim *Šâg.nt* / *Sâg.nt*, derivat de *Saguntum*, fa referència només al terme i no pas a l'antiga ciutat i que el record d'aquesta denominació es conserva actualment en el nom de la vall de Segó, situada al límit de les actuals comarques del Camp de Morvedre i de la Plana. Aquesta vall era especialment rica i la més poblada del territori de Morvedre en època medieval, tal i com mostra l'estudi de Guichard (1990, I, dossier núm. 38), que estableix que hi havia en el moment de la conquesta cristiana 12 alqueries⁸. És evident que aquesta dada, allunyada 4 segles en el temps, no pot ésser considerada decisiva, però sí que es pot tenir en compte com a indicatiu de la riquesa d'un lloc on Saʿīd b. al-Ḥusayn podia haver trobat suport, de persones i de béns, en favor del seu alçament.

Les diverses vicissituds sofertes per la *Saguntum* romana a partir de la crisi del s. III (TARRADELL, 1978), ocasionaren un desplaçament de la població cap el pla, i l'antiga ciutat patí un greu enfonsament sense arribar, però, a morir del tot. La seva decadència continuà també en època visigoda, durant la qual no fou ni tan sols bisbat, fet que Tarradell qualifica d'incomprensible, donada la importància que tingué durant el període de l'Alt Imperi, i que només pot explicar-se acceptant que no s'arribà a refer.

Si és encertada aquesta proposta d'identificació, creiem que es pot defensar que, en l'època andalusina (i, probablement ja des d'abans), s'utilitzava un nom —després arabitzat amb les formes *Šâg.nt* / *Sâg.nt*— per a al·ludir al terme de l'antiga *Saguntum*, i un altre —*Murbîṭar* / *Murbâṭar*, referència també arabitzada als seus vells murs— que es referia només a la ciutat, o millor dit, al que restava de l'antic nucli fortificat.

La documentació cristiana medieval reflexa també aquesta dualitat onomàstica, tal i com palesen diverses anotacions del *Llibre del Repartiment de València*, on s'observa que el topònim Morvedre es reservava per a l'antiga ciutat fortificada i que part del seu terme (o tot ell ?) rebia el nom de Segon⁹. Cal assenyalar, a més a més, que sempre hi apareix escrit amb /n/ final i el mateix succeeix en d'altra

⁸ Benifairó de les Valls, Faura, Quartell, Benavites, Quart de les Valls, Beniharrem i Alfara, Alfuley, Almerig, Benialfoira, Benibolaix i Beniarres (aquestes sis darreres no s'han localitzat).

⁹ Cf., per exemple, els assentaments núms. 470 ("Roboaldo Voltorasch: quodam casale molendinorum in termino Muriveteris, scilicet in Valle de Segon quod dicitur molendinum de Carrovira"), 477 ("Berengario Clavel: domos in Muroveteri et V iovatas terre, scilicet IIII in Valle de Segon, et unam prope villam") o 481 ("G. de Calders: domos in Muroveteri, franchas, et tres iovatas terre in Val de Segon"), entre d'altres.

documentació cristiana de l'època. Així es pot veure en la *Crònica de Jaume I* (caps. 154 i 156), en tot el ja esmentat *Llibre del Repartiment (passim)*, en la *Crònica de Ramon Muntaner* (cap. IX)¹⁰ i en d'altres documents valencians medievals (MARTÍNEZ FERRANDO, 1934, I, 204). Com a recolzament de la nostra tesi, notem que fins i tot hi figura acabat amb /nt/, cas, per exemple, d'una cita del llibre de la *Clavaria comuna de València* del 1391, segons recull el propi Coromines (1997, s.v. "Segó, Vall o Valls de").

Amb aquesta proposta d'identificació (que hem portat aquí per a què pugui ésser contrastada amb el concurs d'altres experts en el Camp de Morvedre) creiem que s'ha de corregir l'*Onomasticon* quan diu que "es dóna al nom [de la vall de Segó] valor extensiu cap al N. fins a Morvedre" i que cal afegir que també s'extengué cap el Sud; i estem d'acord amb Coromines quan considera l'actual topònim [vall de] Segó derivat del mateix ètim que Sagunt, és a dir, de la *Saguntum* ibèrica, i quan afegeix que "l'evolució de la forma moderna [de Segó] s'explica per la transmissió aràbiga". Creiem que amb aquesta comunicació hem provat el seu ús durant el període andalusí amb motiu d'aquesta revolta del 788-789, on surt citat.

Amb el pas del temps, Segó restà com a denominació de la part més septentrional del terme de Morvedre i la ciutat recuperà —no sense polèmica— l'antic nom iberorromà..., però aquests fets ja queden fora de l'abast de l'estudi que ens havíem proposat.

Bibliografia

- R. d'ABADAL (1955), *Catalunya carolíngia. III. Els comptats de Pallars i Ribagorça*, 2 vols., Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- R. d'ABADAL (1986), *Catalunya carolíngia I. El domini carolíngi a Catalunya*, 2 vols., Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- P. BALANÀ (1992), *Crònica política de la pre-Catalunya islàmica*, R. Dalmau, Barcelona.
- P. BALANÀ (1993), *Els Musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, AUSA, Sabadell.
- C. BARCELÓ (1990), *¿Galgos o podencos? Sobre la supuesta berberización del País Valenciano en los siglos VIII y IX, "Al-Qanṭara"* (Madrid), XI, 429-460.
- D. BRAMON (1998), *Nous textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya Medieval. (Continuació de l'obra de Josep Mª Millàs i Vallicrosa)*, Tesi Doctoral, inèdita, Universitat de Barcelona.
- R. COLLINS (1991), *The Arab Conquests of Spain 710-797*, Oxford 1989 (citem per la traducció al castellà, Crítica, Barcelona).

¹⁰ També es palesa, com en el cas de Morvedre / Segon, una dualitat entre el nom d'una fortificació i el del seu terme: "... Nules, e el castell d'Uixó, e La Vall, Altura ...".